

<https://helda.helsinki.fi>

Globalisaation hetki historiassa

Aunesluoma, Juhana

2021-10-15

Aunesluoma, J 2021, ' Globalisaation hetki historiassa ', Rihveli, Vuosikerta. 2021, Nro 2, Sivut 32-37.

<http://hdl.handle.net/10138/339770>

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Globalisaation hetki historiassa

Kuluneena vuotena on muisteltu kolmenkymmenen vuoden takaisia tapahtumia Suomessa ja Neuvostoliitossa. Mieleen ovat jääneet 1990-luvun suuren laman alkuhetket ja elokuun 1991 vallankaappausyritys Moskovassa. Vuoden lopussa Neuvostoliitto hajosi ja Suomi suuntasi kohti Euroopan unionin jäsenyyttä. Edellisenä vuonna olivat Saksat yhdistyneet, mikä symboloi kylmän sodan kahtiajaon päättymistä. Samalla myös avoimeksi jäänyt toisen maailmansodan jälkitilanne sai ratkaisunsa.

Aikalaisille kylmän sodan päättyminen ja sitä seuranneet tapahtumat merkitsivät historiallista käännekohtaa. Yhteiskuntajärjestelmien välinen kamppailu oli ratkennut markkinatalouden ja liberaalin demokratian eduksi. Yhdysvaltojen johtamien länsimaiden vaikutusvallalle ja niiden edustamille arvoille ei tuntunut löytyvän uskottavia haastajia.

Varsin pian kävi kuitenkin ilmi, että reaaliosialismista ja 1900-luvun aseellisista konflikteista toipuvien maiden ja alueiden tilanne pysyisi vaikeana vielä pitkään. Saksalaissyntyinen sosiologi Ralf Dahrendorf varoitteli vuonna 1990 julkaistussa ja tuoreeltaan suomennetussa teoksessaan Huomisen Eurooppaan yltiöpäisen muutosoptimismin vaaroista. Itäisen Keski-Euroopan mailla olisi parhaassakin tapauksessa sukupolvien ponnistelut edessään niiden pyrkiessä kohti avoimia, vapaita yhteiskuntia.

Helpompaa oli kertoa, mikä historian aikakausi oli jäänyt taakse kuin mitä olisi edessä. Yhdysvalloissa puhuttiin uudesta maailmanjärjestyksestä (New World Order), mille kylmän sodan jälkeisiä konflikteja läheltä todistaneet eurooppalaiset ja afrikkalaiset tuhahtelivat. Paremman nimityksen puutteessa puhuttiin kylmän sodan jälkeisestä ajasta. Silloin kuitenkin turvaututtiin ratkaisuun, jossa alkanutta aikakautta määriteltiin suhteessa päättyneeseen, ei sen omilla ehdoilla.

Uuden aikakauden yhteiskunnallista ja poliittista dynamiikkaa oli vaikea ymmärtää kokonaisvaltaisesti. Yhtäällä liberalismi, demokratia ja ihmisoikeudet etenivät, mutta toisaalla puski pintaan vanhat ja väkivaltaiset nationalismien ja henkilökeskeisen autoritarismin muodot.

New Yorkiin asettuneen brittistohistorioitsijan ja intellektuellin Tony Judtin arvio oli vuonna 1994 tyyli. Toisin kuin historian lopusta kirjoittanut Francis Fukuyama oli väittänyt, historia ei Judtin mukaan ollut loppunut valistuksen arvojen voittoon. Pikemminkin oli käymässä päinvastoin. Kylmän sodan päättymisen aikainen juhlahumu oli peittänyt alleen sen, kuinka poliittinen fundamentalismi ja ääriajattelu oli vahvistunut. Nationalismi ja väkivallan ihannoitinta olivat nousussa ja ihmiset eri puolilla maailmaa haikailivat vahvojen, autoritaaristen johtajien perään.

Judtille 1990-luvun alussa näkyneet muutokset olivat merkkejä siitä, että 1700-luvulla valistuksesta alkanut kehitys oli tullut päätökseensä. Ihmiskunta saisi nauttia vielä hetken aikaa myönteisen kehityksen viimeisestä aallosta, jonka jälkeen olisi taas pimeämpien voimien vuoro.

Vuonna 2010 kuollut Judt tuskin olisi ollut yllättynyt Brexitistä, Donald Trumpista, Xi Jinpingin ja Vladimir Putinin henkilökuulteista, Ukrainan sodasta, Intian valtapuolue BNP:n hindunationalismista ja muista näkyvistä 2010-luvun kansallisen ja kansainvälisen politiikan virtauksista.

Tony Judtin kaltaiselle ilonpilaajalle ei 1990-luvun puolivälissä ollut kuitenkaan luvassa suurta yleisöä. Hän myös itse omaksui myönteisempiä sävyjä maailman tilaa ja historiallisia kehityskaaria 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä julkaisemissaan kirjoituksissa.

Uuden maailmanjärjestyksen valtasuhteita ja vallankäytön muotoja oli silti hankalaa mieltää ilman kylmälle sodalle tuttuja yksinkertaistuksia. Sivilisaatioiden törmäyksestä puhunut amerikkalaisprofessori Samuel Huntington nousi hetkeksi aikaa huomion keskipisteeseen, mutta kylmän sodan jälkeisen

maailmanpolitiikan rakenteet tuntuivat monimutkaisemmilta kuin mitä kulttuurisilla ja uskonnollisilla eroilla kyettiin selittämään.

Jos maailma oli muuttunut yksinapaiseksi – mitä monet jo tuoreeltaan epäilivät – ja Yhdysvallat oli niin ylivoimainen sotilasmahti kuin miltä se näytti, niin mistä syystä se katsoi vierestä kansanmurhaa Ruandassa ja viivytteli puuttumisestaan Jugoslavian hajoamissotiin? Miten saattoi käydä niin, että amerikkalaisia sotilaita nöyrytettiin huonosti suunnitellussa Somalian kriisinhallintaoperaatiossa? Eikö Yhdysvaltojen oletetun hegemonian olisi pitänyt tuntua vahvemmin ja sen vallankäytön näkyä konkreettisemmin?

Ratkaisu pulmaan löytyi siirtämällä katse pois perinteisistä suurvaltapolitiikan kysymyksistä, sotilaallisista konflikteista, asevarustelusta, ideologisista vastakkainasetteluista ja muista vanhanaikaisiksi koetuista sodan ja rauhan asioista. Entäpä jos koko valtioiden, yhteiskuntien, ihmisten ja ajatusten muodostama globaali järjestelmä oli muuttunut perusteiltaan? Digitalisaation vauhdittama tuottavuuden kasvu oli innokkaimmille ”uuden talouden” airueille merkki siitä, että entisenlaiset lainalaisuudet, kuten taloustieteellisen ajattelun kulmakivenä ollut niin sanottu niukkuusolettama ei enää pitänytään paikkaansa. Talous saattoi kasvaa loputtomasti, irrallaan fyysisistä rajoitteista ja perinteisistä tuotannontekijöistä.

Uusi aika kaipasi uutta maailmanselitystä tai paradigmaa, joka ilmaantui 1990-luvun puolivälissä globalisaation käsitteen muodossa. Kylmää sotaa seurannut hämmennyksen aika loi termin yleistymiselle otollisen maaperän. Globalisaatio erilaisine selityksineen löysi tiensä hämmästyttävän nopeasti julkiseen keskusteluun aina koulujen opetussuunnitelmia myöten.

Maailman tilaa ja sen teknologisia, taloudellisia ja kulttuurisia muutosvoimia kuvanneesta globalisaatiosta tuli helposti mieleen tarttuva kattokäsite, joka puki muutoksen yksinkertaiseen sanalliseen muotoon. Selitysvoimaltaan se muistutti vanhempaa käsiteinnovaatiota, modernisaatiota, jolla oli onnistuneesti kuvattu varhaisemman teollistumisen, teknologisen kehityksen ja kaupungistumisen yhteiskunnallisia vaikutuksia. Yhteistä modernisaatio-käsitteen kanssa oli globalisaatioon vähintäänkin rivien välissä liitetty ajatus länsimaisten arvojen ja yhteiskuntamallin leviämisestä ja houkuttelevuudesta.

Globalisaation käsitettä ei käytetty havainnollistamaan pelkästään maailman sen hetkistä ja tulevaa tilaa, vaan 1990-luvun lopusta alkaen se yleistyi myös historian aikaisempien kehitysvaiheiden kuvauksissa. Koska maailma ei ollut voinut saapua kypsään globalisoituneeseen kehitysvaiheeseen yhdessä yössä, oli ilmiön esivaiheet syytä jäljittää mahdollisimman tarkasti. Historiallisia jatkumoa alettiin rakentaa 1800-luvun vapaakaupan aikaiseen ”ensimmäiseen globalisaatioon”, sitä edeltäneen eurooppalaisen kolonialismin käynnistämään ”proto-globalisaatioon”, kaukaisempaan ”verkottuneen ihmiskunnan” esihistoriaan asti kurkotellen. Neuvostoliiton globaalia valtajärjestelmää kutsuttiin ”punaiseksi globalisaatioksi” ja niin edelleen.

Ihmiskunnan kehitysvaiheita, joista ei tahtonut etsimälläkään löytyä globalisoituvia elementtejä, kuten maailmansotien välisen maailmantalouden kutistumista ja 1930-luvun lamaa diktatuureineen, alettiin kutsua de-globalisaatioksi. Koko ihmiskunnan historia saatettiin nähdä maailmaa yhdyntävien ja sitä hajottavien voimien vuorotteluna.

Sellainen vaihtoehto, että maailman tilaa kuvaisi paremmin sitä yhdyntävien ja hajottavien voimien samanaikainen esiintyminen ja yhteisvaikutus, ei 1990-luvulla yleistyneeseen globalisaatioparadigmaan mahtunut.

Kun maailmaa alettiin tarkastella globalisaation linssien läpi, näytti se yhtä aikaa pienemmältä ja suuremmalta. Koska viestintä- ja liikenneyhteydet myös tosiasiallisesti tiivistyivät ja helpottuivat, ajan ja paikan koettua merkitys väheni. Yhä rajattomammaksi muuttuva maailma oli samalla myös suurempi ja avoimempi pelikenttä, jossa monenlaisten toimijoiden oli helpompaa tehdä asioita, yrityksiä

järjestäytyneeseen rikollisuuteen. Syyskuun 11. päivän iskut Yhdysvalloissa kertoivat globalisaation ehkäpä synkimmästä ulottuvuudesta: globaalisti verkottuneesta, vapaata liikkuvuutta ja globaalia mediaa hyödyntäneestä terrorismista.

Puhe globalisaatiosta oli 1990-luvulla ja 2000-luvun alkuvuosina yhtä lailla innostunutta puhetta tulevaisuuteen orientoituneista megatrendeistä kuin niihin kohdistuvaa kritiikkiäkin. Megatrendejä olivat digitalisaation vauhdittama teknologiamuutos, sen mukanaan tuoma inhimillisen vuorovaikutuksen ja yhteyksien tiivistyminen, näin syntyvät uudenlaiset kulttuurien kohtaamiset, maailmanmarkkinoiden integroituminen ja pääoma- ja hyödykevirtojen vilkastuminen.

Modernisaation jälkeistä post-modernia käsiteähyä poteneille yhteiskuntatieteellisille aikalaiskeskustelijoille puheen kääntyminen globalisaatioon oli helpottavaa. Antoihan se mahdollisuuden kriittisen katseen suuntaamiseksi länsimaiseen kulutuskeskeiseen elämäntapaan, kaikkialle maailmaan leviävään englanninkieliseen massakulttuuriin ja länsimaiden johtamiin ja niiden ehdoilla toimiviin globaalitalouden instituutioihin ja rakenteisiin. Perinteinen kapitalismikritiikki sai sekin pontta vuosituhannen vaihteessa yltyneestä globalisaatiokritiikistä.

Kritiikkiä virisi muutoksen nopeuden ja syvyyden aiheuttamista sosiaalisista muutoksista, maailman kielellisen ja kulttuurisen diversiteetin kuihtumisesta, työpaikkojen ja tuotannon siirtymisestä halvempien kustannusten perässä sekä kestävämmän kulutuskulttuurin leviämisestä.

Kansalaisyhteiskuntien tasolla globalisaatioon kriittisesti suhtautuneet voimat järjestäytyivät, ja organisoituivat maailmanlaajuisiksi uutta teknologiaan ja toimintatapoja hyödyntäviksi verkostoiksi. Näin syntynyt Maailman sosiaalifoorumi oli jo itsessään tyyppiesimerkki globalisaatioksi ymmärretystä ilmiöstä. Maailman kauppajärjestö WTO:n ministerikokouksen aikaiset mielenosoitukset Seattlessa vuonna 1999 olivat kriittisten kansalaisjärjestöjen voimannäyttö ja antoivat lisää pontta globalisaatiokritiikille vauraassa lännessä ja pohjoisessa.

Vaakakupin toisella puolella oli kuitenkin maailmantalouden ja rajat ylittävän kaupan nopea kasvu ja Kiinan taloudellinen avautuminen. Talouskasvu kiskoi ihmisiä köyhyydestä ja vahvisti omalla työllään toimeentulevaa keskiluokkaa Aasian väkirikkaissa maissa.

Vaikka varhainen globalisaatiokeskustelu korosti liikaa vauraiden teollisuusmaiden ja kansainvälisten talousjärjestöjen vaikutusvaltaa ja uuden maailmanjärjestyksen rakentumista niiden välisen yhteistyön pohjalle, oltiin keskustelussa oikeilla jäljillä sen suhteen, miten maailmantalouden rakenteet olivat muuttumassa. Maailman eri talousalueet kytkeytyivät yhteen ja yritykset muodostivat arvoketjujaan uudella tavalla. Näiden muutosten analysoinnissa 2000-luvun vaihteen molemmin puolin julkaistu talouspainotteinen globalisaatiokirjallisuus oli tarkkanäköistä.

Käänteinen tuli vasta vuoden 2008 finanssikriisin myötä, joka ravisteli globaalien talousjärjestyksen perusteita ja taustaoletuksia. Konkreettisesti finanssikriisi sekä sitä seurannut vauraan pohjoisen taloustaantumataila, lopetti 1980-luvulla alkaneen maailmantalouden avautumiskehityksen. Jos globalisaation mittarina pidetään talouden avoimuutta, jota puolestaan voidaan mitata rajat ylittävän taloudellisen toiminnan osuudella muusta taloudesta, globalisaatio saavutti huippunsa vuonna 2008. Maailmankaupan osuus maailman bruttokansantuotteesta oli silloin korkeimmillaan, eikä huippuvuoden tasoa ole sen jälkeen tavoitettu uudelleen.

Muutos on näkyvä myös sellaisissa avoimissa, ulkomaankaupasta riippuvaisissa maissa kuin Suomi ja muut Pohjoismaat. Suomen kohdalla muutos on erityisen selvä, mutta myös Ruotsin ja Norjan taloudet ovat ulkomaankaupan bkt-osuuksilla vähemmän avoimia nykyisin kuin mitä ne olivat ennen finanssikriisiä. Ainoastaan Tanska on onnistunut pitämään taloutensa 2010-luvun vaihteen notkahdusta edeltäneellä tasolla, mutta sekään ei ole avoimuuttaan lisännyt.

Poikkeuksena Euroopassa on Saksa, jonka ulkomaankaupan bkt-osuus on 2010-luvulla kasvanut entisestään. Integraation suunta ei tosin ole ollut niinkään muu Eurooppa, vaan Kiina, jonka markkinoihin ja talouden rakenteisiin Saksa integroituu vauhdilla. Vuonna 2019 alkanut koronapandemia on hidastanut kehitystä, mutta se ei ole kääntänyt muutoksen suuntaa.

1990-luvulla omaksuttu globalisaation käsite oli jo syntyessään korkeintaan pätevä osaselitys maailmaa kylmän sodan jälkeen muuttaneista voimista. Parhaimmillaan se on ollut kuvatessaan teknologiavetoista kulutuskulttuuria ja maailmantalouden rakenteellista yhteensulautumista.

Teknologian ja talouden toiminnan muutos, erityisesti digitalisaatio ja globaalit hyödykevirratt pitävät maailmaa edelleen globalisaatiokirjallisuuden kuvaamalla tavalla yhteen kytkeytyneenä kokonaisuutena. Vuoden 2008 finanssikriisi ja maailmantalouden avautumisen pysähtyminen kertovat, että kehityksessä ei kuitenkaan ole mitään vääjäämätöntä tai ennalta määrättyä.

Globalisaatio sellaisena kuin se 1990-luvulla ymmärrettiin, on kuitenkin ohi. Tässä mielessä elämme, ainakin vauraassa lännessä, globalisaation jälkeistä aikaa. Näin on siihen asti kunnes joku, ehkä kuluva vuosikymmenen puolivälin tienoilla, keksi uuden termin, jolla maailman tilaa kuvataan taas jonkin aikaa.

Juhana Aunesluoma

Kirjoittaja on poliittisen historian professori Helsingin yliopistossa